

УДК 069.5:738.1.+738.22](477.41)НІЕЗ «Переяслав»)

І.Г. Дунайна

**ФАРФОР ТА ФАЯНС НАЦІОНАЛЬНОГО
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО
ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»:
ФОРМУВАННЯ ТА ПРЕДМЕТНИЙ
СКЛАД КОЛЕКЦІЇ**

Актуальність цієї публікації зумовлена недостатнім висвітленням в друкованих джерелах зібрання фарфорових та фаянсових виробів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». В даній статті зроблено короткий історичний екскурс стосовно шляхів формування та джерел надходжень культурних цінностей до музейної колекції Заповідника, зокрема пам'яток фарфору та фаянсу.

Ключові слова: комплектування музейної колекції, фарфор, фаянс, декор, музей.

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі НІЕЗ «Переяслав») володіє унікальними зібраннями вишивки, ткацтва, декоративного розпису, кераміки, стародруків, предметів археології. В складі кераміки особливо вирізняється збірка фарфору та фаянсу, яка досить різноманітна. Вона налічує близько 600 одиниць зберігання, що датуються XIX–XX ст. Це вироби фарфорових заводів XIX – початку XX ст. (заводи, що знаходилися на території українських земель, заводи Російської імперії та західноєвропейських заводів); вироби, що виготовлені на заводах СРСР; продукція іноземного виробництва другої половини XX ст.

Колекція формувалась стихійно і несистематично за рахунок предметів, придбаних під час експедицій, виготовлених на замовлення музею (для створення експозицій), переданих з Митної служби України, з інших музеїв, Дирекції художніх виставок України, надходжень від громадян, дарунків іноземних та вітчизняних делегацій [1].

Перші вироби з фарфору та фаянсу – тарілка (П-Х № 1822) та скульптурка (П-Х №1834) – надійшли до музею в 1953 р. Вони були передані з Київського історичного музею. В 1954 р. рішенням Ради Міністрів УРСР краєзнавчому музею м. Переяслава-Хмельницького було присвоєно назву «Переяслав-Хмельницький державний історичний музей». До святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією було побудовано нову експозицію, для створення якої зібрання фондів музею поповнились значною кількістю експонатів. Серед них були і вироби з порцеляни та фаянсу, що надійшли в 1954 р. з Київського музею українського мистецтва, Київського музею російського мистецтва та придбані на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі [2].

В 1957 р. розширюється експозиція історичного музею, створюється зал сучасного радянського періоду, відтак колекція поповнюється значною кількістю виробів Київського експериментального кераміко-художнього заводу, виготовлених на замовлення. Це – предмети скульптурної пластики, вази та декоративні

тарілки з зображенням портретів відомих державних діячів, передовиків виробництва [3].

У 1964 р. розпочалася робота над створенням Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Протягом 70-х років XX ст. будуються експозиції нових музеїв: Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини, Меморіального музей Г.С. Сковороди, Музею класика єврейської літератури Шолом-Алейхема. У зв'язку з цим активізується експедиційна робота. Завдяки пошуковій праці співробітників музею колекція фарфору та фаянсу поповнилася унікальними виробами XIX – початку XX ст. В записах інвентарних книг цього періоду містяться дані про надходження предметів з с. Ташань Переяслав-Хмельницького району. Вони належали князю Костянтину Горчакову, який володів маєтком у цьому селі. Після громадянської війни частина речей з покинутого маєтку потрапила до людей, що працювали тут. Пізніше він був пограбований та зруйнований. Серед предметів із Ташані, що поповнили фондову збірку, – унікальна ваза для квітів Волокитинського заводу, маслянка німецького виробництва Віллерой і Бох, вироби заводів Кузнецових та ін. [4].

Збірка порцеляни та фаянсу в 70–80 рр. XX ст. доповнилась авторськими роботами з провідних фарфорових заводів України: Довбиського, Київського експериментального кераміко-художнього, Будянського, Баранівського, Коростенського, Тернопільського та Бориславського (більша частина яких експонується в Музеї декоративно-ужиткового мистецтва Київщини).

У 1979 р. на базі комплексу музейних пам'яток був створений Державний історико-культурний заповідник. У наукових експедиціях, що активно відбувалися по регіонах України в цей період, закуповувалися предмети, які доповнювали, збагачували зібрання музею. Їх переважну більшість складають неординарні речі з фарфору та фаянсу: вироби, що були виготовлені на заводах Кузнецова, в Кам'яному Броді, в Петербурзі (завод братів Корнілових), в Москві (завод Гарднера), на Песочинській фабриці, в Німеччині (Тільш Альтвассер, Розенталь, Мейсен).

В 1985–1988 роках зібрання фарфору і фаянсу поповнилося виробами Полонського фарфорового заводу. Це – авторські роботи М. Козак та З. Олексенко – декоративні блюда та тарелі з зображенням архітектурних споруд XVIII–XIX ст. міста Переяслава, що виконані на замовлення Заповідника та представлені в експозиції Музею класика єврейської літератури Шолом-Алейхема. Крім того, для створення експозиції Музею кобзарського мистецтва були придбані вази із зображенням відомих кобзарів (авторські роботи М. Козак та В. Овчаренко).

Протягом 1990-х та 2000-х років надходження до колекції були незначними. В основному їх придбали у мешканців міста та району. А в 1998–1999 та 2002 роках до фондової колекції Заповідника були передані предмети з Митної служби України, у тому числі і вироби

Рис. 1. Посудина декоративна (К-82). Середина XIX ст. Волокитинський фарфоровий завод (1839–1861) с. Волокитине, Чернігівська губернія. Фарфор; рельєф, ліплення, надполив'яний розпис, золочення

з фарфору: скульптурки, декоративні тарілки, глечик, виготовлені на фарфорових заводах Німеччини та Росії в кінці XIX та на початку XX століть.

Колекція фарфору та фаянсу різноманітна за тематичним діапазоном – у ній представлені цікаві та неординарні предмети.

Фарфор та фаянс XIX – початку XX ст. в Заповіднику репрезентований унікальними виробами таких відомих заводів, як Волокитинський, Городницький, Баранівський, Києво-Межигірський, Кам'янобродський, Білотинський, Імператорський фарфоровий завод, заводом Гарднера, братів Корнілових, Попова, Трегубова, заводами Кузнецових [5, с. 20, 51, 145, 153] та західноєвропейськими фабриками Мейсена (Meissen), Вілерой і Бох (Villeroj & Boch), Тільш Альтвассер (Tielsch Altwasser), Розенталь (Rosenthal), Карла Шумана (Bavaria Schumann), Й. Веджвуда (Josiah Wedgwood), Бордеаукс (Bordeaux) [6].

Асортимент продукції згаданих виробників різноманітний. Це – столовий посуд (тарілки, цукорниці, чайники, чашки з блюдцями, блюда, сухарниці, посуд для вершків, маслянки, супниці, келихи, молочники, вази для фруктів, салатниці, сільнички), вази, декоративні тарілки, кашпо, скульптурки, попільнички, аптечний посуд.

Найбільша група експонатів в зібранні (близько 100 предметів) – вироби заводів Кузнецових. Одна з найбільших фарфорових монополій XIX – початку XX ст. заснована в 1810 р., коли в с. Новохарітонове Бронницького повіту був побудований перший завод, у 1832 р. органі-

зовується виробництво в с. Дулево, в 1843 – у Ризі, в 1871 – у Будах, а в 1892 – у Слов'янську Харківської губернії. У другій половині XIX ст. був придбаний завод Ауербаха в Твері, завод Сафронова в с. Короткому, в 1891 р. – завод Гарднера. На базі цих підприємств в 1891 р. було утворено «Товариство виробництва фарфорових і фаянсових виробів М.С. Кузнецова». Розподіл виробництва товару по видах на підприємствах Кузнецових був умовним. При потребі, для вимог ринку, кожне з них включалося для виготовлення необхідної продукції. Монополією керували компетентні та підприємливі люди, зв'язок підприємств з ринком був чітко налагоджений.

У колекції НІЕЗ «Переяслав» знаходяться предмети, що були виготовлені на заводах Кузнецових в Москві, Ризі, Дулево, Будах, Вербілках, Харкові, Твері. Асортимент виробів різноманітний: вазочки, сільнички, блюда, тарілки, чайники, чашки, чашки з блюдцем, бокали, салатниці, сметанник, соусники, молочники, предмети з сервізів, скульптурки. Серед цих витончених і красивих предметів вирізняються дві унікальні речі – чашки (К-81, НДФ-809) із родини князів Горчакових. Вони були замовлені та виготовлені на заводі М. Кузнецова до весілля Олександра Горчакова та Дарії Бібікової, яке відбулося навесні 1904 р. Чашки мають циліндричну форму, на бочках яких зображений зовнішній вигляд палацу князя К. Горчакова в с. Ташань Переяславського повіту Полтавської губернії, з монограмою та датою шлюбу «7.04.1904». Виготовлені чашки з тонкого фаянсу. Надійшли ці предмети до Переяслава-Хмельницького історичного музею в 1962 р. від жительки с. Ташань Одарки Самутіної, якій дісталися в спадок від матері, Марії Лабузної, яка працювала в маєтку Горчакових. Відомості про те, як дані предмети потрапили до цієї жінки, в записках відсутні [7].

У фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав» зберігаються 12 фаянсових предметів, виготовлених на Києво-Межигірському фаянсовому заводі: дві тарілки, прикрашені малюнками художника Д. Степанова із зображенням краєвидів Києва; декоративні тарілки; посуд для вершків; ваза для десерту з рельєфним орнаментом; чашечка з гіпюровим орнаментом.

Волокитинський фарфоровий завод репрезентований у колекції (11 предметів) вазами, молочником, соусником, посудиною для вершків, кашпо. Вони вражають пишністю й вибагливістю форм, багатим декором, витонченою колоритною гамою, виконаною в характерних для волокитинської порцеляни техніках, – тонуванні, золоченні з використанням рельєфних, ліпних, живописних мотивів. Особливе місце серед посудних форм займають вази і флакони. Вони різні за формою та розмірами, але майже всі вирізняються пишністю та багатим оздобленням [8]. Хочеться наголосити на одній із таких ваз, яка була придбана у приватної особи – мешканки с. Ташань Переяслав-Хмельницького району Київської області в 1966 р. З її слів, ця ваза дісталася

ій від батька, яку йому подарував князь О. Горчаков в 1907 р. Ваза (К-82) прикрашена ліпленням, позолотою, розписом, займає гідне місце в експозиції Музею Заповіту Т.Г. Шевченка.

Серед фарфору та фаянсу, виготовленого на заводах СРСР в першій половині ХХ ст., в зібранні містяться вироби Будянської фаянсової фабрики, Городницького фарфорового заводу ім. Комінтерну, Дулевського фарфорового заводу, Дмитрівської фарфорової фабрики, Конаківської фаянсової фабрики ім. Калініна, Новгородського фарфорового заводу «Пролетарій», Коростенського фарфорового заводу, Миргородської художньо-промислової школи ім. Миколи Гоголя. Асортимент продукції згаданих заводів в колекції небагатий: тарілки, декоративні тарелі, маслянка, сільничка, скульптурка. Декоровані вони, в основному, рослинним орнаментом. Кілька творів мають портретні зображення, а деякі носять агітаційний та ідеологічно-пропагандистський характер. На одній з тарілок (К-1271) зображений процес вирощування хліба за часів царської імперії та показано впровадження машинного виробництва в сільське господарство при радянській владі. На іншій (П-Х № 4727) тарілці показаний трактор, а вище над ним міститься напис: «Пятилетку в четыре года».

Фарфорове та фаянсове виробництво другої половини ХХ ст. в колекції репрезентоване творами, які були виготовлені на провідних заводах України (Полонському, Довбиському, Будянському, Баранівському, Коростенському, Тернопільському, Бориславському, Київському експериментальному кераміко-художньому) на замовлення Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника для створення музейних експозицій. Серед асортименту продукції – вази, блюда, скульптурна пластика, чайні та кавові сервізи, набори для напоїв. На багатьох вазах, тарелях зображені портрети передовиків виробництва, політичних діячів, письменників, кобзарів. В збірці репрезентовані творчі роботи талановитих майстрів-фарфористів: Г. Антоненка, М. Козака, В. Кравцеви́ча, К. Нікітаєвої, З. Олексенко, М. Тимченко, В. Трегубової, К. Устименко, А. Хітько, В. Щербини та ін.

З діяльністю Київського експериментального кераміко-художнього заводу пов'язана творчість цілої плеяди талановитих митців. Серед них – відомі петриківчани В. Клименко-Жукова, заслужений майстер народної творчості В. Павленко, народний художник України М. Тимченко. У колекції представлені виконані ними чайні, кавові, декоративні тарелі, оздоблені в техніках надполив'яного та підполив'яного розпису, часто з доповненням позолоти.

Фарфорові та фаянсові вироби другої половини ХХ ст. іноземного виробництва (кілька ваз та скульптурка), вироблені на заводах Польщі, Чехословаччини, Китаю, були подаровані Заповіднику делегаціями згаданих країн під час його відвідин [9].

Слід зазначити, що в фондовій колекції є предмети,

Рис. 2. Ваза декоративна (П-Хм. Інв. №1920). Середина ХІХ ст. Волокитинський фарфоровий завод (1839–1861) с. Волокитине, Чернігівська губернія. Фарфор; рельєф, ліплення, надполив'яний розпис, золочення

що потребують подальшого вивчення та атрибуції. На цих виробках клейма або не досліджені, або ж взагалі відсутні.

Збірка фарфору та фаянсу є частиною безцінного надбання декоративного мистецтва Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Різноманітне і багате зібрання унікальної колекції займає чільне місце у фондах та експозиціях Заповідника. На жаль, на сьогоднішній час, більшість шляхів надходжень цінних пам'яток до музейної колекції не існує.

ПОСИЛАННЯ

1. Інвентарні книги фондової групи загальних матеріалів (шифр ПХІМ) НІЕЗ «Переяслав» № 1.
2. Інвентарні книги фондової групи загальних матеріалів (шифр ПХІМ) НІЕЗ «Переяслав» № 1–5.
3. Інвентарні книги фондової групи загальних матеріалів (шифр ПХІМ) НІЕЗ «Переяслав» № 5.
4. Інвентарні книги фондової групи «Кераміка» (шифр «К») НІЕЗ «Переяслав» № 1–4, Науково-допоміжний фонд (шифр «НДФ») № 1.
5. Родионов А.М. Марки русского фарфора: практическое руководство для собирателей. – Киев: Издательский дом «Стилос», 2005. – 288 с.
6. Борок В., Дулькина Т. Марки немецкого фарфора. – Москва: Аксамит-Информ, 1999. – 223 с.
7. Інвентарні книги фондової групи «Кераміка» (шифр «К») НІЕЗ «Переяслав» № 1.
8. Музика Т. Збірка українського фарфору та фаянсу ХІХ – поч.

XX ст. у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав». Волокитинський фарфор // Переяславка: збірник наукових статей. – Вип. 3 (5). – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 201–205.

9. Інвентарні книги фондової групи «Кераміка» (шифр «К») НІЕЗ «Переяслав» № 1–4.

Дунайная И.Г. Фарфор и фаянс Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»: формирование и склад коллекции

Актуальность этой публикации обусловлена недостаточным освещением в печатных источниках собрания фарфоровых и фаянсовых изделий Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав». В данной статье проведен краткий исторический экскурс о путях формирования и источниках поступлений культурных ценностей в музейную коллекцию Заповедника, в частности раритетов фарфора и фаянса.

Ключевые слова: комплектация музейной коллекции, фарфор, фаянс, декор, музей.

Dunainaia I.H. Porcelain and faience of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»: formation and storage of collection

Actuality of this publication deals with the insufficient coverage in the printed sources of the collection of porcelain and faience products of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav». The short historical review of the ways of formation and sources of revenues of cultural values to the Museum's collection of the Preserve, including porcelain and faience rarities is made in the article.

Key words: collection of museum collection, porcelain, faience, decoration, museum.

22.02.2018 р.

УДК 069.51(477)908: (638.142)

Н.Д. Дем'яненко

**ВУЛИКИ З ПАСІКИ П. ПРОКОПОВИЧА
У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО
ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»**

У статті висвітлюються питання історії створення П. Прокоповичем рамкового (втулкового) вулика. Представлено вулики з його пасіки, які зберігаються у фондовій колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Ключові слова: вулик, рамковий вулик, пасіка, предмети музейного значення, експонати, фондова колекція, бджільництво, рамка, Чернігівщина.

Традиційним промыслом українців із сивої давнини є бджільництво – галузь сільського господарства, яка займається розведенням бджіл та отриманням від них меду та інших продуктів бджільництва. На сьогоднішній день питання дослідження бджільництва залишається надзвичайно актуальним, оскільки, за весь час свого існування, воно пройшло певні періоди розвитку та удосконалення, ставши в сучасних умовах розвинутою галуззю народного господарства. Вироблені в Україні продукти бджільництва за останні роки лідирують на

світовому ринку з експорту. На сьогодні їх застосовують практично в усіх галузях виробництва. У зв'язку з популярністю використання продуктів бджільництва виникає потреба у їх продукуванні, яке повністю залежить від багатьох факторів його ведення. Питання пасічництва з моменту, коли воно стало предметом господарювання людей, досліджується багатьма науковцями, привертає увагу пасічників, зацікавлює пересічних громадян та викликає інтерес до історичного минулого українського становлення бджільництва, основоположником якого вважається уродженець Сіверщини П. Прокопович.

Мета статті – на основі вивчення та аналізу теоретичних джерел історії створення П. Прокоповичем рамкового (втулкового) вулика популяризувати ідеї його пасічництва та представити вулики з його пасіки, які зберігаються у фондовій колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Багато дослідників у різний час займалися вивченням питання бджільництва. М. Вітвицький вивчав устрій бджолиного гнізда, а також сконструював розбірний багатоповерховий промисловий вулик, що роз'єднувався на частини і відповідав біології розвитку бджолиної сім'ї.

Одним із найвизначніших діячів українського бджільництва є В. Ващенко, який активно поширював передові знання та досвід свого часу з бджільництва, розробляв протиroyові методи, зробив великий внесок у вдосконалення конструкції вуликів. Методика визначення потреби в бджолах для запилення сільськогосподарських культур була розроблена С. Розовим. Дослідник В. Шимановський розглядав різні методи пасічництва, особливості розміщення пасік. В. Нестерводський всебічно розглядав теоретичні й практичні питання особливостей зимівлі бджіл, комплекси прийомів щодо підвищення їх льотної діяльності, рекомендував ефективні способи кочівлі бджіл на медозбір.

Основоположником бджільництва в Україні вважають П. Прокоповича, який народився та здійснив усі свої винаходи на Чернігівщині, що зробили революцію у веденні бджільництва всього світу. Наукові дослідження та винаходи П. Прокоповича в різні історичні періоди привертати увагу багатьох дослідників. Важливою першоосновою для вивчення біографії та творчості П. Прокоповича є статті його сучасників – О. Покорського-Жоравко та С. Великдана. Постать П. Прокоповича активно висвітлювалась у виданнях царської доби: «Иллюстрированном сельскохозяйственном словаре», «Русском библиографическом словаре» та ін. Значний інтерес мають публікації М. Вишневецького, В. Волконського, О. Коренева, П. Ляліна, Д. Остен-Сакена, які розкривають досягнення науково-дослідної роботи в школі бджільництва П. Прокоповича, яку він організував [1]. Роботи В. Крузе, О. Андріяшева характеризують переваги рамкового вулика. Т. Юрченко, Я. Голіцин характеризують П. Прокоповича як дослідника кормової бази бджільництва. За радянського періоду відомості про П. Прокоповича, як про «видатного росій-